

CENZURA ISTORIEI

Cenzura scrisului istoric a afectat viața fiecărei generații de istorici, ea s-a manifestat în variate forme și grade de constrângere. Cercetarea istorică, cercetarea de arhivă, scrisul istoric, discursul muzeografic, manifestările comemorative au cunoscut sub diferite forme și grade constrângerile cenzurii.

*Materialele următoare au fost prezentate în cadrul unui colocviu comun **Cenzura Istoriei, Istoria Cenzurată** născut la rândul lui din dorința cunoașterii reciproce a preocupărilor de cercetare dintre două instituții din colțuri diferite ale țării, București și Oradea. Dificultatea de a fi la curent cu varietatea aparițiilor editoriale, majoritatea într-un tiraj mult prea restrâns, necesitatea cunoașterii preocupărilor și temelor de cercetare într-o comunitate în care informația trebuie să circule iar studiile nu pot să fie decât complementare pentru a se apropia de complexitatea fenomenului istoric, au fost toate argumente în favoarea acestei manifestări, ce speram să se repete periodic. (Lucian Jora)*

CENZURĂ ȘI ISTORIE

IOAN OPRIS

Subiect îndeobște supus încredințării, cenzura este un apanaj al Puterii pe care aceasta îl administrează subtil sau direct, brutal sau liberal în interesul unor anume ideologii. Puterea din toate timpurile n-a renunțat să controleze și să dirijeze expresiile orale sau scrise, individuale sau de grup, oficiale sau personale, apelând la formule specifice. În acest scop și-a creat anumite instrumente de control, iar uneori în sistemele liberale le-a îmbrăcat în veșminte atractive. Cenzura imperială iosefină și tereziană, de pildă, a apărut și s-a manifestat ca atare mai aplicată intereselor unor mai mari mase decât cea țaristă.

Protejarea și stimularea loialităților față de casa imperială este în primul caz favorabilă, de exemplu, identității românești, chiar susținerea istoriei românilor se învederează aici cuprinsă în politica imperială ca atare. Ceea ce se știe, prea bine, n-a funcționat în viziunea politicii țariste.

Înainte de regimul comunist în România nu trebuie să uităm însă nici cenzura sub Carol I, Carol al II-lea și Ion Antonescu.

În România, cenzura sub comunism s-a desființat oficial atunci, în 1977, instalându-se însă autocenzura. Între obiectivele Cenzurii, istoria și tezele istoriei, deci protagoniștii sau furnizorii acestora au ocupat un loc însemnat. Instituții academice, catedre universitare, muzee și cercetătorii istoriei au fost urmăriți sistematic, iar elaboratele lor uneori stopate, altele corectate conform viziunii Puterii. Instrucțiuni și directive politice vor fi adoptate periodic pentru a „curăța“

istoria întruchipată în manuale, monografii, sinteze, tratate sau în expresiile ei muzeificate, în monumentele istorice și de for public. Aceasta trebuia să corespundă viziunii partidului și intereselor dictate de liderii săi.

Urmărirea instituțiilor și a cercetătorilor pentru a nu ajunge în ispită unor exprimări neortodoxe a cunoscut forme organizate, sistematice, căzând frecvent în bizar și excese. De la aceste laboratoare de istorie la cercurile difuzorilor acestora (vehiculele presei și cele audiovizuale) ca și la grupul didactic s-a trecut ca la ceva normal, extinzându-se chiar și-n materie de amatori. Cenzura deci a lucrat cu vigoare atât pentru profesioniști, cât și pentru iubitorii de istorie! Și bineînțeles că a generat un corp de activiști care să o slujească.

Efectele: retragerea, până la topirea (distrugerea) unor elaborate — aici exemplificările sunt prea numeroase ca să stăruim; practica citatului și croșetelor, ajunsă în forme generalizate, sancționarea prin interdicția semnăturii sau apariției publice, desființarea unor instituții „vinovate” și condamnarea penală a autorilor.

Dar peste toate acestea, managerii cenzurii au fost eficienți îndeosebi în insinuarea autocenzurii, manifestată într-un larg repertoriu de forme: reprimarea replicii și a dreptului la opinie în fața criticii oficiale, sacrosante, cu consecința concretă a tăcerii instalate și a unanimității aprobării deciziei dictate. Istoria scrisă, vorbită, expusă, construită; Istoria — document arheologic sau de arhivă; Istoria — monument artistic cu gestică simbolică; Istoria literară, memorialistică, au intrat astfel, odată cu animatorii, autorii și susținătorii lor, în atenția cenzurii. Iar individul producător de istorie în asemenea ipostaze ajunsese să dea dreptate vorbelor Sf. Augustin: „Am început să fiu o problemă pentru mine însumi”, învinuindu-se, reprimându-și opinia și ideile, concepțiile, crezurile.

Un catalog ineput de subiecte: religioase, etnice, statistice, de datare, cronologie și atribuire, lideri și personalități, realități economice și sociale, relații interne și internaționale din istoria recentă sau din cea veche, a fost mereu dezvoltat de cei pe care Al. Zub îi numește istoricii cenzori, puși să vegheze la puritatea și acuratețea liniei partinice. Istorici ajutați — voluntar sau silit — de mulți dintre confrăți, dispuși să urce prin mijloace politice în ierarhii de altfel invidiate, într-o societate care părea să nu aibă sfârșit.

Dacă acestor lideri li s-a operat un atare procedeu, la alți istorici — vezi Vl. Dumitrescu sau P.P. Panaitescu — s-a apelat la acceptarea publicării operei, dar sub pseudonim. Cine erau, oare, cenzorii lor?

Cum s-a manifestat, în ce limite, prin ce mijloace cenzura contra istoricilor ar putea rezulta din câteva exemple. Subliniez că acestea nu sunt, sigur, cele mai reprezentative, putându-li-se adăuga multe altele.

Clujul universitar postbelic a fost teatrul multor excese ale cenzurii: în 1947, întrucât ar fi făcut doar aluzii la reforma agrară și la limitele ei — predând studenților de la istorie subiectul reformelor din Grecia Antică — cunoscutul istoric I.I. Russu a fost silit să abandoneze catedra „pentru ironii la adresa regimului nostru”. Iar un alt reputat arheolog, I.H. Crișan, la fel, pentru a fi cântat, la scurtă vreme după abdicarea regelui Mihai, imnul regal. Cei doi pedepsiți au fost însă salvați de un protector, C. Daicoviciu, și recuperați astfel în beneficiul istoriei naționale. Să nu uităm nicio clipă contextul imediat: anii de după 1944!

Pentru reputatul bizantolog Nicolae Bănescu, cenzura pe operă și opinia sa a reînceput cu rememorarea poziției exprimate în amfiteatrul Hasdeu la 3 noiembrie 1941, când a afirmat: „Până în prezent țara noastră a avut de suferit 3 falimente dezastruoase: — Falimentul FRN-ului lui Giurescu; — Falimentul organizației tineretului străjer; — Falimentul descreierăților de legionari. Iar în fața noastră se consumă lent dar sigur falimentul actualei guvernări de militari“. Ca să-i întărească postura de promotor atipic de istorie, P. Constantinescu-Iași l-a caracterizat la 20 septembrie 1951 pe venerabilul său coleg, drept „un fost profesor universitar și academician din timpul vechilor regimuri. Lucrează în colectivul Indiei și este un colaborator prețios. Cârtește împotriva regimului nostru după un vechi obicei al său! Cum să nu-l urmărești?!“

În acest deceniu dezamățat, al VI-lea, Cenzura i-a pus sub lupă pe toți istoricii, chiar și pe cei care, prin funcții, erau de partea puterii. Încă de la 24 octombrie 1953, corespondența lui Emil Petrovici și C-tin Daicoviciu era controlată sistematic, iar celor doi li s-au notat fiecare vorbă și gest. Despre reputatul slavist s-a știut că a stat de vorbă cu I.V. Stalin și fiind întrebat „dacă poporul nostru iubeste pe sovietici, el a răspuns tov. Stalin într-un mod nepermis și injurios denaturând adevărul în mod tendențios“ (Regionala de Securitate Cluj, 31 august 1954). Cât despre arheologul Daicoviciu, se știa că „nu-i convine îmbinarea teoriei revoluționare cu practica revoluționară și să restructureze întregul edificiu al concepției lui, pe baza materialismului dialectic și istoric“.

Cei care văd astăzi doar anume fațete ale represiunii dictaturii comuniste și doar pe unii dintre promotorii acesteia, fără nuanțele de umbre și lumini, de adevăr și rezolvare, au obligația de a studia mult mai în profunzime epoca pentru a putea restitui istoriei un distilat fundamentat cu precizie pe rigoarea argumentelor. Și acestea sunt documentele scrise și mărturiile contemporane!

Intoleranțele de tot felul, excesele operate de cenzură rezultă, de pildă, și în cazul lui H. Sauciuc-Săveanu, care, în 1958 — o spune un informator, „Ardeleanu“, la 23 XII — în nici un caz nu poate fi admis să lucreze la *Dicționarul greco-român* iar secretarul organizației de bază de la *Institutul de Filozofie* a cerut redactorului „ca nici măcar pe sub mână să nu fie luat colaborator“.

Atunci când Emil Petrovici pregătise un studiu destinat revistei „Limba română“ asupra originii și evoluției limbii, în care susținea anumite teorii, cei care administrau Cenzura au dispus „măsuri pentru obținerea articolului scris (în manuscris), pentru consultare și să fie predat conducerii de partid cu propuneri de a fi retras din circulație în cazul când se va considera oportun aceasta“ („Tudor“ în nota din 16 mai 1960).

Altădată, în situația cunoscutului istoric clujean Francisc Pall, aceiași cerberi au constatat: „Foarte rezervat față de interpretarea materialist-istorică a istoriei“, căci afirmase că „nu trebuie să luăm de bun tot ce se spune de istoriografia oficială din țările socialiste și din țara noastră unde se scrie după dispoziții venite de sus, se scrie la comandă, căci în acest caz nu se poate realiza progresul în știință“ (Cf. „Brândușa“, 24 octombrie 1960).

Dirijismul politic și ideologic s-a extins cu vigoare asupra celor care se ocupau de prezentarea și interpretarea trecutului. Cei care au monopolizat informația și difuzarea ei n-au exclus istoria, promovând cu orice preț susținerea și legitimarea puterii.

Așa că, atunci când s-a apelat la profesioniști ca Ștefan Meteș ori Silviu Dragomir, recomandați de statutul lor și de operă — deși fuseseră închiși — administratorii Cenzurii au cerut: „să nu se rezume numai la fapte oficiale și discuții din colectivele de lucru, căci este necesar să caute a discuta personal cu persoanele respective pentru a scoate în evidență scopul și intențiile politice care-i determinau pe aceștia să susțină asemenea probleme“. Era vorba astfel ca rețeaua de informatori să-i recupereze prin convingere pe foști, controlându-le pur și simplu ideile și să-i dirijeze. Cum de Silviu Dragomir era nevoie chiar la tratatul de *Istoria României*, unul dintre dirijori scria: „comportarea lui la Academie credem că poate constitui o bună verificare a sentimentelor și a preocupărilor lui, exprimate pe față în ce privește ritmul muncii științifice și crezul în ideologia marxist-leninistă“ (Cf. „Tudor“ la 12 iunie 1961).

Recomandare și gir, acestea sunt presupuse de către cei care instrumentau controlul. Așa că Fr. Pall este, după un timp, acceptat „ca scriitor de istorie pentru că la congrese și conferințe s-a comportat bine și prin problemele ridicate și poziția luată cu aceste ocazii a făcut cinste țării noastre“ (Cf. Regionala de Securitate Cluj, la 29 aprilie 1963). La fel este perceput și istoricul de artă Victor Brătulescu ca „un cărturar de seamă pe linia pregătirii sale. Din punct de vedere politic face parte însă dintre elementele vechii orânduiri sociale din țara noastră — nefiind însă periculos ordinii de stat“ (Cf. „Prundeanu D.“, 26 noiembrie 1964).

În aceeași direcție, un alt girant considera în ceea ce-l privea pe I.I. Russu, că promovase „o orientare generală de dreapta, determinat probabil de spiritul naționalist — etnicist al cercetărilor arheologice clujene din anii 1935–1944 (direcția C. Daicoviciu). Dar, în timp ce Daicoviciu a făcut cotitura la timp, adică la scurt timp după 23 august 1944, I. Russu a mai manifestat unele ironii și îndoieli, generate de fosta lui poziție“ (Cf. „V. Oprea“, 24 ianuarie 1964).

După o sistematică prelucrare — făcută în numele luptei de clasă — iată și recuperarea!

Când anumite teze s-au dovedit favorabile unei anume politici, servindu-i pe dirijori, s-a apelat la susținerea protagoniștilor acestora — recuperați între timp după ani grei de închisoare. Astfel, în cazul Ștefan Meteș, s-a evidențiat opinia sa față de adevărurile privind Revoluția pașoptistă din Transilvania, insistându-se că „istoriografii, nu numai cei români, ci și alții, sovieticii de pildă, îl socotesc pe Avram Iancu democrat, astfel nici un înțeles nu are ca Nicolae Bălcescu să fie promovat și apreciat înaintea lui Avram Iancu, când se știe doar că Nicolae Bălcescu a avut în chestia românilor ardeleni un punct de vedere complet greșit“ („Cf. Dan Gheorghe“, 11 octombrie 1966). Ba chiar aceste opinii au fost luate în seamă, mai ales când li s-a asociat și „Beker“, un istoric american care recomandă „părerea mea este să se publice această operă, Emigrările în SUA. În această țară trebuie să se elucideze toate drepturile sfinte ale poporului românesc asupra Ardealului și prin această lucrare se va împlini acest deziderat (Cf. „Beker“, 15 decembrie 1969 și 21 iulie 1970. Noua linie a puterii, ce s-a sprijinit pe datele istoriei, recuperându-le și utilizându-le în exces, inițiată și dezvoltată de Ceaușescu, are astfel în tezele lui Meteș și Dragomir, ale garniturii de foști, recuperați, o susținere bine controlată.

Totuși, vecinătatea amicală sovietică presează asupra cenzurii. Gh. Zane de pildă, în același context, operează scoateri de texte — documente care păreau ostile sau de frondă față de puternicul vecin. Aceasta în același timp cu demersul lui C. Daicoviciu, de a repune bibliografia istorică română în cea internațională, unde din 1947 se sistaseră orice conlucrări, pentru că „dăunează prestigiului țării noastre” (1966). Într-o atare temerară recuperare, s-a lucrat concomitent și pentru reabilitarea reușită a istoriografului și bibliografului Ioachim Crăciun.

Se observă și din aceste câteva exemple cum s-a modificat procedura și s-a transferat obiectul cenzurii istoriei, între stalinizarea exagerată și sovietizarea manualelor sau a artefactelor istorice prin *Muzeul româno-rus*, rămânând spații de manevre plasate pe un imens orizont de recuperare.

Puterea își nuanțează după 1964 îndeosebi tehnicile și metodele, devine mai înțelegătoare față de istoria națională și de promotorii acesteia, menținând însă pe un alt nivel demersul internaționalist și de plecaciune față de liderul sovietic. Ba chiar, după 1964, încurajează liberalizări: Prin discuțiile pe care le va purta agentul să urmărească și să se stabilească dacă nu lucrează (Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*) și la alte scrieri pe care intenționează a le publica, dat fiind conținutul lor (13 decembrie 1966). Da, iată un interes direct ca prin scrierea istoriei — a servi Puterea și opiniile liderilor noi. Deși acolo unde nu convenea subiectul său ori autorul este prea intransigent, s-a apelat la constrângere și dictat. Astfel, lui Al. Gonță — strălucit istoric al Basarabiei — i s-a interzis susținerea publică a tezei de doctorat, iar opera i-a fost tacit pusă la index. La fel, în planul lucrărilor istoriei literare, un număr impresionant de poezii și scrieri „arestate” au fost stocate ca periculoase. Așa cum rezultă, de exemplu, din fabulele lui Vasile Militaru, considerate corpuri delictive, care sunt netransmisibile și nepublicabile din cauza caracterului net dușmanos pe care-l cuprind la adresa noii orânduiri sociale din țara noastră (Procuratura Generală, 18 mai 1974).

Orice permisibilitate mergea până la un atare punct!

Monopolul controlului informației — implicit a celei de istorie — a cuprins instituțiile de teaurizare și memorie culturală: muzee, biblioteci cu fonduri de carte veche și rară, arhive. Și aici cenzura a operat cu putere atât în planul lucrărilor teoretice, cât și în acela al formelor expozitive. Obturarea argumentelor de tip contrar ideologiei oficiale a fost practică cu forță și generalizată, conducând în final la un elaborat desuet și neconvingător. Aceasta în ciuda valorosului tezaur de bunuri etnografice, arheologice, artistice, istorice, legate de istoria religiei, a monarhiei etc., nerecomandate de ideologia oficială. Lista monumentelor istorice (cca. 4000 poziții în 1964) conținea încă puține repere din categoria monumentelor clasei muncitoare, a mișcării revoluționare, dispunându-se astfel de măsuri în deceniul următor.

În schimb, monumentele rezidențiale — palate, conace, castele, reședințe nobiliare sau boierești, case memoriale legate de mari personalități politice sau culturale — au fost excluse deliberat din filosofia de repertoriere, susținerea cauzei lor rămânând la nivelul riscurilor unor specialiști. Efectul acestei decizii: sărăcirea fondului istoric constituit al României!

Li s-au adăugat monumente de for public și memoriale de-a dreptul eliminate de la a primi un statut protejat. Până și în repertoriul memoriei istorice stradale cenzura a operat drastice eliminări din nomenclatorul local, înlocuind numele personalităților cu repere florale, animaliere sau din simbolistica sistemului socialist. Aceeași cenzură a funcționat în expunerile muzeale și expoziționale, operându-se și eliminându-se conștient și deliberat documente și artefacte care puteau determina critici sau chiar acuzații de părăsire vinovată a liniei partidului. Să amintim astfel puținătatea expozițiilor memoriale, care au exclus cu desăvârșire reflectarea liderilor politici dar și pe cei culturali din generația Unirii, reținând — simbolic — doar personalitățile istorice agreeate de tezele luptei de clasă. Asemenea practici au făcut ca multe muzee să ilustreze în mod partinic, unitar și generalizat, o istorie națională teoretizată și tipizată, uniformizată până la obsesie și să obtureze până la eliminare contribuția specifică locală. Desuete și neconvingătoare, aceste expuneri au lăsat o grea moștenire instituțiilor de memorie culturală unde recuperările se operează lent și subînțeleg costuri ridicate. Corecțiile și completările devin în acest plan absolut necesare pentru a răspunde presiunii masei iubitorilor de istorie, celor din cercurile școlare, opțiunilor și interesului turistic, de *loisir*. Identificăm aici un surprinzător de mare spațiu de afirmare, în care atât cenzura și rezultatele acesteia, cât și reacția la cenzură — aluzia, bancul, caricatura, fabula etc. — impun să fie muzeificate. Și astfel să devină instructive pentru generațiile viitoare.

Evaluarea subiectului, a managementului cenzurii de tip comunist pretinde, se înțelege, o nouă direcție de cercetare, fundamentată pe aportul calificat al documentării complexe, îndeobște arhivistică, dar și de istorie orală, care cere o deosebită calitate a operatorului.

Aprecierea, judecarea, reevaluarea, clasarea unor atari fenomene istorice au devenit libere, neconstrânse decât de corectitudinea și capacitatea celor care le angajează. Dar și de un demers legat direct de mărturiile concrete, de probele concise, convingătoare.

Logica oricărei construcții istorice îndeamnă la asumarea corectă a datelor și faptelor. Așa că orice demers istoric onest pretinde să rezulte din abordarea unui subiect cu atâtea obscurități și capcane în maniere multiperspectivale, care să justifice judecata operată de istorici. Chiar cenzura în sine — ca fenomen — anunță un subiect vast și dificil de muzeificat, dar obligatoriu de abordat.

Restituirea elocventă a istoriei recente și relecturarea celei dinainte incumbă îndeosebi istoricilor, dar nu va fi posibilă în afara suportului întregii societăți.

Vezi pentru mai multe exemple:

Pavel Țugu, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de secție a C.C. al PMR*, București, 1999.

Florin Müller, *Politică și istoriografie în România 1948–1964*, Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2003.

Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea, I–II*, București, Univers Enciclopedic, 2004, 2006.

Eugen Denize, Cezar Măță, *România comunistă. Statul și propaganda 1948–1953*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005.